

Rośliny lecznicze i przyrodolecznictwo Cieplic-Zdroju w opisie lekarza zdrojowego Caspara Schwenckfelda

Krzysztof Spałek^{1*}, Izabela Spielvogel²

¹ Pracownia Geobotaniki i Ochrony Szaty Roślinnej, Katedra Biosystematyki, Uniwersytet Opolski, Oleska 22, 45-052 Opole

² Katedra Podstaw Fizjoterapii, Instytut Fizjoterapii, Politechnika Opolska, Prószkowska 76, 45-758 Opole

* kspalek@uni.opole.pl

Cytowanie: Spałek, K., & Spielvogel, I. (2017). Rośliny lecznicze i przyrodolecznictwo Cieplic-Zdroju w opisie lekarza zdrojowego Caspara Schwenckfelda. *Wiadomości Botaniczne*, 61. <https://doi.org/10.5586/wb.2017.018>

Wstęp

Cieplice-Zdrój (niem. Bad Warmbrunn), są jednym z najstarszych nieprzerwanie świadczących usługi balneologiczne, dolnośląskich uzdrowisk (Falkiewicz, Starzewska, 1975). Od początku XVII w. zaczęła się też zaznaczać dominacja Cieplic jako uzdrowiska, wyraźna w tej części Europy. Świadczy o tym obecność uzdrowiska jako jedyne z regionu sudeckiego, w Atlasie Świata, wydany w Antwerpii w 1603 r. Miejscowość została w nim opatrzona sygnaturą na kształt balii i słowem *Therme* (Dębicki, 2005). Na wiek XVII przypadł też szczególnie intensywny rozwój miejscowości. Uzdrowisko wyróżniało się wówczas swoistą architekturą balneologiczną, posiadając dobrze rozwiniętą infrastrukturę zdrojową i zagospodarowane do celów leczniczych dwa źródła wód mineralnych (Eysymontt i in., 2017; Spielvogel, 2017). Źródłami tymi zarządzali dwaj różni właściciele: rodzina von Schaffgotsch oraz cystersi z klasztoru w Krzeszowie, posiadający w Cieplicach probostwo. Zdrój należący do Schaffgotschów, nazywany Zdrojem Drewnianym lub Ubogich, obudowano drewnianymi ścianami i dostępny był dla wszystkich. Leżące obok niego źródło klasztorne, należące do

cystersów, obudowane było kamienną formą i nazywane Zdrojem Kamiennym. To ujęcie przeznaczone było dla znamienitych i bogatych gości (Schwenckfeld, 1607). Basen w Zdroju Klasztornym miał około 3 m głębokości, był przewidziany dla 12-14 osób, a nadmiar wody odpływał do rzeki kamienną rynną. Pomieszczenie, które pełniło funkcję przebieralni było ogrzewane. Kuracjusze kąpiący się w basenie musieli dostosować się do godzin wyznaczanych przez pastora, który zarządzał zdrojem (Schwenckfeld, 1607). Na przełomie XVI i XVII w. rocznie przybywało do 400 kuracjuszy, nie tylko z Dolnego Śląska, ale także, m.in. Czech, Litwy, Rosji (Marsch, 2009).

Caspar Schwenckfeld - lekarz zdrojowy i przyrodnik

Caspar Schwenckfeld (Schwenckfeldt) urodził się 14 sierpnia 1563 r. w Gryfowie Śląskim (niem. Greifenberg) w rodzinie członka gryfowskiej rady miejskiej i burmistrza – Melchiora Schwenckfelda. Po ukończeniu szkoły elementarnej w Gryfowie, rozpoczął naukę na wydziale filozoficznym Uniwersytetu w Lipsku. W czasie studiów odbył trwającą dwa lata praktykę u Jackoba Weckera (1528-1586) – znanego lekarza miejskiego w Colmar w Alzacji. W 1585 r. powziął decyzję o studiach medycznych we Francji, ale plany te jednak pokrzyżowała mu febra. Ratując zdrowie, rozpoczął długotrwałe leczenie w Bazylei. Osłabiony chorobą, skorzystał ze wsparcia dziekana wydziału medycznego w Bazylei Caspara Bauhina (1560-1624), wybitnego specjalisty w dziedzinie anatomii i botaniki, dzięki któremu rozpoczął naukę na wydziale medycyny i filozofii na miejscowym Uniwersytecie. Pod kierunkiem Bauhina napisał rozprawę doktorską pt. *De melancholia positiones medicas* i w 1587 r. uzyskał doktorat z filozofii i medycyny. W tym samym roku powrócił do rodzinnego Gryfowa, gdzie od 1589 r. pracował jako pierwszy w dziejach miasta lekarz miejski. Jego doświadczenie i wiedza sprawiły, że w 1591 r. został powołany do pełnienia tej samej funkcji przez radę miasta Jeleniej Góry. Równocześnie został nadwornym lekarzem rodziny von Schaffgotsch. W 1597 r. Schwenckfeld przebywał na zamku Książ na zaproszenie hrabiego Conrada von Hochberg, lecząc jego dolegliwości związane z reumatyzmem. W 1604 r. owdowiał i w 1605 r. przeniósł się do Zgorzelca (niem. Görlitz), gdzie objął stanowisko fizyka, czyli lekarza miejskiego. Zmarł nieoczekiwanie 9 czerwca 1609 r., tuż przed ukończeniem 46 roku życia (Andrejew, 1995).

Dzieła Schwenckfelda z zakresu medycyny i botaniki

Schwenckfeld jest autorem najstarszych z zachowanych, a zarazem najpełniejszych i najbardziej wszechstronnych opisów Cieplic. Jego pierwszą monografią było dzieło *Stirpium & Fossilium Silesiae Catalogus*, poświęcone paleontologii i florze Karkonoszy (Schwenckfeld, 1600). Praca została opublikowana w formie katalogu roślin i skamieniałości występujących na terenie Sudetów Zachodnich. Dzieło to było w historii śląskiego piśmiennictwa botanicznego osiągnięciem na niespotykaną skalę, należącym do najwybitniejszych, ówczesnych opracowań tego typu w Europie. Zawiera wzmianki o zdrojach w Łądku, Świeradowie, Szczawnie. Autor wspomniał też o właściwościach leczniczych wód mineralnych występujących w Cieplicach, informując także, że źródło posiadał tylko kilka budynków murowanych i kilkadziesiąt drewnianych, stąd goście musieli zatrzymywać się także w okolicznych wsiach, które używały gościny.

W 1607 r. ukazała się kolejna, drukowana monografia wspomnianego autora, dotycząca uzdrowiska w Cieplicach, pt. *Hirschbergischen Warmen Bades* (Schwenckfeld, 1607), która uchodzi za prekursorską pracę w dziedzinie śląskiej balneologii (Ryc. 1). Praca jest poświęcona dziejom Cieplic, wartościom leczniczym miejscowych wód mineralnych, roślinom leczniczym oraz minerałom. Dzieło składające się z trzech części stanowi podstawowy materiał źródłowy do badań z zakresu nauk medycznych nie tylko tego regionu. Schwenckfeld, opisał w nim we wstępie znaczenie wody w życiu żywych organizmów, rodzaje znanych źródeł mineralnych z uwzględnieniem ich składu chemicznego oraz obowiązujące wówczas wskazania i przeciwwskazania do leczenia najczęstszych schorzeń. Scharakteryzował typowy dla średniowiecza podział świata przyrody, podkreślając, że lecznicze substancje mogą mieć pochodzenie zwierzęce, roślinne lub mineralne. W głównej części dzieła autor przedstawił historię uzdrowiska w Cieplicach, od czasu odkrycia miejscowych wód mineralnych, poprzez ich zagospodarowanie do celów leczniczych przez cystersów, po rozbudowę infrastruktury balneologicznej. Podał szczegółowe informacje o rodzajach zabiegów i schorzeniach, które stanowiły przeciwwskazania do odbywania kuracji, diecie dla kuracjuszy i roślinach leczniczych stosowanych w uzdrowisku. W końcowej części zamieścił listę 50 schorzeń będących wskazaniem do leczenia w Cieplicach oraz 50 gatunków roślin leczniczych (Schwenckfeld, 1607).

Ryc. 1. Strona tytułowa pracy Caspara Schwenckfelda z 1607 r. Źródło: Library of University College, London.

Rośliny lecznicze okolic Cieplic stosowane w kuracji uzdrowiskowej

Schwenckfeld, jako botanik i przyrodnik regionu karkonoskiego, był też pierwszym na Śląsku badaczem roślin leczniczych, stosowanych w fitoterapii i fitobalneoterapii. W przytaczanym dziele (Schwenckfeld, 1607), roślinom występującym na terenie Karkonoszy poświęcił rozdział czwarty, który zatytułował *Von den Kräutern und Mineralien, welche umb diesen Warmen Brunnen auff den Gebürgen fürnemlich zufinden sind*. Opisał w nim 50 gatunków roślin, stosowanych jako jeden z elementów kuracji w ówczesnym cieplickim zdroju. Do roślin mających znaczenie w fitobalneoterapii zaliczył m.in: *Nasturtium officinale*, *Thymus vulgaris*, *Carlina acaulis*, *Quercus robur*, *Verbena officinalis*, *Hedera helix*, *Picea abies*, *Laurus nobilis*, *Lilium martagon*, *Rosmarinus officinalis*, *Ledum palustre*, *Vaccinium myrtillus*, *Rubus idaeus*, *Sambucus nigra*, *Ruta graveolens*, *Mentha aquatica*, *Valeriana officinalis*, *Centaureum erythraea*, *Symphytum*

officinale, *Tussilago farfara*, *Artemisia absinthium* (Spalek, 2017). Schwenckfeld zalecał także spożywanie roślin i przypraw jako element terapii w uzdrowisku. Zgodnie z jego zaleceniami dieta miała obejmować, m.in. pszenno-żytni chleb z dodatkiem anyżu lub kopru włoskiego. Do tego sałatki sporządzane m.in. z cykorii, szczawiu, lebiody, żółtej marchwi, rzepy i szpinaku. Z przypraw natomiast: cynamon, kminek, koper włoski, pieprz i szafran.

Podsumowanie

Caspar Schwenckfeld należy do grupy śląskich intelektualistów o randze europejskiej. Wyróżniał się wszechstronnością zainteresowań i pasją badawczą. Pozostawił po sobie bogaty dorobek naukowy z zakresu balneologii, mineralogii, botaniki, zoologii i geografii. Sprawilo to, że trafił do grona wybitnych lekarzy przyrodników przełomu XVI i XVII w., którzy wiedzę medyczną łączyli z zamiłowaniem do botaniki. Jego dzieła *Stirpium & Fossilium Silesiae Catalogus* oraz *Hirschbergischen Warmen Bades*, zapoczątkowały powstanie śląskiego nowożytnego przyrodolecznictwa. Stanowią pierwszą i najpełniejszą analizę cech leczniczych cieplickich źródeł i występujących tu roślin stosowanych w terapii uzdrowiskowej. Są także pionierskimi opracowaniami medycznymi i przyrodniczymi, dostarczającymi wszechstronnych, cennych informacji o historii medycyny i botaniki na Śląsku i w tej części Europy Środkowej. Ponadczasową wartością prac naukowych Schwenckfelda jest fakt, że przy ich pisaniu podstawowym źródłem wiedzy były doświadczenia zdobyte przez autora w okresie osiemnastu lat praktyki lekarskiej, oraz obserwacje poczynione podczas pełnienia stanowiska naczelnego lekarza cieplickiego uzdrowiska od 1601 r.

Bibliografia

Andrejew, A. (1995). Kaspar Schwenckfeldt – śląski lekarz, renesansowy badacz przyrody i bibliofil. *Kwartalnik Historii Nauki i Techniki* 40(3), 89-104.

Dębicki, J. (2005). *Kulturowe aspekty sudeckich uzdrowisk obecnego regionu dolnośląskiego w XVII-XVIII wieku*. Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek.

Eysymontt, R., Firszt, S. & Koziel, A. (2017). *Cystersi na tle dziejów Cieplic*.

Jelenia Góra-Cieplice: Muzeum Przyrodnicze w Cieplicach.

Falkiewicz, A. & Starzewska, M. (red.) (1975). *Uzdrowiska dolnośląskie i ich okolice*. Wrocław-Warszawa-Kraków-Gdańsk: Zakład Narodowy imienia Ossolińskich, Wydawnictwo.

Marsch, A. (2009). *Kur- und Badeorte Schlesiens einst und jetzt*. Würzburg: Wilhelm Gottlieb Korn.

Schwenckfeld, C. (1600). *Stirpium & Fossilium Silesiae Catalogus*. Görlitz.

Schwenckfeld, C. (1607). *Hirschbergischen warmen Bades*. Görlitz.

Spalek, K. (2017). Rośliny lecznicze stosowane w fitoterapii i fitobalneoterapii uzdrowiskowej od XVII w. na Śląsku. W: B. Płonka-Syroka, M. Migąła, M. Dąsala & A. Syroka (red.), *Elitarny model europejskiego uzdrowiska - ewolucja koncepcji i jej funkcjonowanie w praktyce. Kultura uzdrowiskowa w Europie. T. 8.* (s. 167-183). Wrocław: Oficyna Wydawnicza Arboretum.

Spielvogel, I. (2017). *Przemiany w architekturze europejskich uzdrowisk*. Studia i Monografie 467. Opole: Politechnika Opolska.